

združitev hrvaških dežel. Zaradi nezadovoljstva s politiko njenega vodstva je Narodno stranko zapustila tudi pomembna frakcija pod vodstvom državnozborskega poslanca Juraja Biankinija. Diklić nam v knjigi natančno predstavi politično orientacijo vseh naštetih pravaških skupin, ki so se leta 1894 združile v enotno dalmatinsko Stranko prava. Toda že čez štiri leta se je odcepila Prodanova Čista stranka prava, Trumbić pa je leta 1905 v okviru t. i. politike "novega kurza" matico združil z narodnjaško stranko. Spori in razhajanja znotraj pravaškega tabora v Dalmaciji so v Diklićevi knjigi podrobno opisani, prav tako pa tudi odzivanje dalmatinskih pravašev na konflikte med njihovimi idejnimi sopotniki v banovini na prelomu stoletja.

Ko so pravaši govorili o državnem pravu in hrvaški državi, so vanjo poleg banovine in Dalmacije prištevali še Istro, Bosno in Hercegovino ter Medmurje. Pri tem so zagovarjali tudi združitev hrvaških dežel s slovenskimi. Kar zadeva obseg hrvaške države med pravaši torej ni bilo bistvenih razlik. Tega pa ne bi mogli reči, ko gre za vprašanje srbstva znotraj hrvaških meja. Za razliko od Starčevića, ki je v Srbih na Hrvaškem videl zgolj pravoslavne Hrvate, je npr. Pavlinović po Diklićevih ugotovitvah razlikoval med dvema narodoma. V okviru Velike Hrvaške, ki jo je propagiral, bi bil Pavlinović pripravljen hrvaškim in bosansko-hercegovskim Srbom zagotoviti obsežno kulturno in versko avtonomijo, pod pogojem seveda, da bi privolili v vključitev v enoten hrvaški politični narod. Še bolj spravljiv odnos do Srbov sta imela Trumbić in Supilo, ki sta v "bratih" pravoslavne vere videla zaveznike v boju proti domnevemu germanskemu prodoru na Balkan, ki naj bi po njunem mnenju ogrožal razvoj hrvaške nacije. Na drugi strani pa je na podlagi Diklićevih raziskav razvidno, da je bilo med dalmatinskimi pravaši tudi dosti srbofobov. Med temi je izstopal Prodan, ki je menil, da naj bi "pravi" Srbi obstajali samo vzhodno od Drine, tisti na Hrvaškem pa naj bi bili "umetno ustvarjeni". Zanj so bili pač vsi prebivalci na ozemlju historične hrvaške države Hrvati, in to ne glede na vero.

Zadnje poglavje Diklićeve monografije je posvečeno delovanju dalmatinskih pravašev v okviru Vsepravaške organizacije pred prvo svetovno vojno, na kratko pa je opisano tudi njihovo opredeljevanje do jugoslovanske ideje v zadnjih letih obstoja habsburške monarhije. Avtor se dotakne problema trializma in slovensko-hrvaškega sodelovanja ter ovrednoti vlogo pravašev v političnih kombinacijah velikoavstrijskih krogov.

Diklićeva knjiga nam ne daje samo odličnega vpogleda v politiko dalmatinskih pravašev, ampak je tudi polna zanimivih in poučnih informacij o celotni strankarski sceni v Dalmaciji v francisko-jožefinski dobi. Zato je obvezno čtivo za vse, ki jih zanima hrvaška politična zgodovina.

Andrej Rahten

A l e k s a n d e r Ž i ž e k : Rokodelci mojega mesta: drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželnoknežje oblasti. Zgodovinski arhiv Celje, Celje 2000, 207 strani (Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije; 4)

Žižkova monografija o zgodovini celjskih cehov v času krepitve centralne deželno-knežje oblasti pa do uvedbe obrtne svobode leta 1859 je gotovo eno temeljnih del za poznavanje naše gospodarske in socialne preteklosti kot tudi bogat izsek iz širokega spektra zgodovine vsakdanjika naših prednikov. Avtor je z vso akribijo uspel sestaviti mozaik o zgodovini celjskih cehov, ki ga obenem lahko imamo za zgledno zgodovino mesta ob Savinji. Obrtništvo (s trgovci) je v celinskih mestih namreč predstavljalo glavnino prebivalstva ter obvladovalo vzvode mestne oblasti (oba mestna sveta, sodniško/župansko funkcijo). Raziskava celjskih obrti sicer ne ponuja novih "makroekonomskih" dognanj, na mikronivoju pa vendarle odgovarja na prenekatero vprašanje o življenju v malih mestih predindustrijske dobe.

Še posebej pohvalno je, da okostje knjige sestavljajo arhivski viri, zlasti ohranjene cehovske knjige celjskih cehov, ki so zbrane in urejene v Zbirko obrtnih listin Zgodovinskega arhiva Celje. Avtor se je ob slikanju vloge cehov v življenju mesta opiral še na arhivske dokumente okrožnega urada, okrajnega urada (okrajnega gradbenega urada), mestne občine Celje in na posamezne fonde sodišč, v raziskavo pa je vključil tudi relevantno literaturo.

V uvodu avtor poda krajši oris nastanka in razvoja cehov na Štajerskem, vse do obdobja, ko začne v njihove svoboščine posegati država. Že od svojega nastanka so bili cehi strokovna združenja, ki so imela močan vpliv na različnih področjih življenja. Poleg gospodarske in politične so imela tudi versko in karitativno funkcijo, ponekod pa so jim pripadale celo določene kompetence nižjega sodstva. Njihove pristojnosti so začeli postopoma ožiti mestni sveti in nazadnje deželno-knežji državni aparat. Državo so namreč nove potrebe vedno bolj silile, da je posegala v gospodarstvo, kar se je odražalo predvsem v številnih novih obrtnih redih. Cehovsko nedotakljivost in kričečo samovoljo obrtnih združenj so poskušali omejevati že od 16. stoletja naprej številni monarhi in deželni knezi, dokončen udarec pa naj bi temu zadal obrtni red iz leta 1732. Toda stari obliki ceha je dokončno odklenkalo šele v drugi polovici "stoletja napredka", z obrtnim redom iz leta 1859, ko se korenito spremeni dotedanji položaj ceha. Nastanejo t.i. "moderna obrtniška združenja", ki sicer še ohranijo socialno noto, v prvi vrsti pa postanejo strokovno-povezovalne interesne združbe.

Žižek v svoji filigranski raziskavi lepo prikaže pravila, ki so od začetkov cehovstva veljala in določala življenje cehovske strukture. Pot do mojstrstva se je začela z vajeništvom. Učna doba je bila v različnih obrteh različno dolga - od dveletnega tesarskega do petletnega kamnoseškega uka, v večini obrti pa je prevladoval triletni uk, ki ga je zaključil "odpust". Pravila za sprejem in odpuščanje vajencev so bila sprva precej nedorečena, zato so jih poskušali popraviti z novimi obrtnimi redi, ki so precej natančno določali potek izobraževalnega procesa. V njih je bilo npr. določeno vse od svečanega sprejema, štirinajstdnevnega poskusnega dela, do jamstva dveh spoštovanih meščanov, ki sta zagotavljala, da učenec mojstru ne bo pobegnil pred iztekom učne dobe. Vajeništvo je namreč močno poseglo tudi v mojstrovo zasebno življenje; svojemu varovancu je bil dolžan nuditi streho nad glavo in prehrano.

Naslednja stopnja izobraževanja je bilo pomočništvo. Pomočniki so predstavljali glavnino usposobljene delovne sile v obrti. V vase zaprtem svetu

cehovstva so pomočniki, ki so se lahko svobodno potikali po svetu in si na ta način širili obzorje, skrbeli za pretok idej in tudi novih znanj. Običajno je bilo namreč obvezno, da si na svoji poti do mojstrstva pomočnik nabere čimveč izkušenj v različnih krajih. Cehi so bili potujočim pomočnikom dolžni zagotoviti tako delo kot streho nad glavo. Svoj status so pomočniki dokazovali z ustaljeno pogovorno formulo in pozdravom, kasneje pa je bil z obrtnim redom določen poseben obrazec, kamor so vpisovali svoja priporočila in zaznamke cehi, pri katerih je pomočnik pred tem delal. Pri obveznih potovanjih so določeno izjemo predstavljali sinovi mojstrov, za katere je namesto običajnega potovanja zadoščala zgolj nekakšna "priglasitev" očetovih stanovskih kolegov.

Po vrnitvi s potovanja je sledilo običajno enoletno "stažiranje", ki ga je zaključila mojstrska skušnja. Pomočnika po vrnitvi mnogokrat seveda ni pričakala prosta obrtna pravica (jus), zato se je bil prisiljen tudi doma najprej zaposliti kot pomočnik. "Stalni" pomočniki so prevladovali v gradbeništvu, usnjarstvu in sploh v obrtneh, ki so zahtevale velik zagonski kapital in bile odvisne od skupinskega dela.

Na uspešno poklicno pot so v obrti lahko precej vplivale dobre sorodstvene vezi. Običajna je bila t.i. "dinastična pot", kjer je sina do mojstrstva pripeljal kar njegov oče, ali pa je zanj, še posebno če se je sin usmerjal v kakšno drugo obrt, poskrbel kakšen drug sorodnik. Do obrtne pravice je bilo mogoče priti tudi s poroko ali z nakupom obrtne pravice.

Obrtni redi so poleg dolžnosti in pravic določali tudi sankcije za njihovo neupoštevanje. Kazni so bile najpogosteje denarne, njihovi člani pa so šteli tako mojstre kot vajence in pomočnike. Pomočnike so za hujše prekrške (nepokornost, vstajništvo) lahko kaznovali celo s smrtjo, telesnimi kaznimi ali pa zaporom, prisilno delavnico ali gradnjo utrd. V primeru težjih kršitev je bil predviden začasen suspenz ali celo trajen odvzem obrtne pravice.

Mesto Celje je bilo od srede 18. pa do šestdesetih let 19. stoletja majhna komuna, ki pa je vseeno premoglo široko paleto rokodelcev, ki so stregli povpraševanju domačinov in tudi potrošnikov zunaj meja lastnega pomerija. Žižek v svojem delu (glede na ohranjeno gradivo) podrobno obravnava peke, mesarje, barbarje, tkalce, klobučarje, pa usnjarje, ki so, navkljub smrdljivosti svoje obrti, sodili v sam vrh ugledne celjske elite, dalje kovače in kolarje, ključavničarje, ostrogarje, veleurarje in puškarje, izdelovalce orgel, lončarje ter celjske gradbenike (zidarji, tesarji, kamnoseki). S strnitvijo množice drobnih podatkov avtor lepo slika zgodovino mesta. Prikaže npr. gibanje cen nekaterih pomembnejših življenjskih artiklov, nekatere izredne situacije, nenehne borbe cehov z mestnimi (državnimi) oblastmi, pa pogoje dela in stanovanjsko kulturo.

Od leta 1754, ko je v Celju delovalo 168 obrtnikov v 51 obrtnih panogah, pa vse do zakona o obrtni svobodi iz leta 1859, se struktura celjske obrti ni bistveno spreminjala. Številčno razmerje med posameznimi obrtni in gibanje števila mojstrov znotraj posameznega ceha ne kaže prelomnih sprememb. Vse do prihoda južne železnice v Celje (2. junij 1846) je bilo mestece ob Savinji deležno le malo modernizacijskih impulzov. Obrtniška tradicija se je v Celju večinoma prenašala iz roda v rod. Skokovitih sprememb pa ne kaže niti gibanje zaposlovanja pomočnikov in vajencev, ki ga je avtor obdelal v številnih tabelah in grafikonih. Avtor je skratka s svojim delom nadvse prepričljivo dokazal, da niti vedno močnejša volja do modernizacije in centralizacije države, ki so jo gojili vladarji vse

od začetka 16. stoletja naprej, niti državno podprta liberalizacija proizvodnje in prodaje potrošnih dobrin, za katero so navijali nastajajoči sloji založnikov, kapitalistov in modernih veletrgovcev, nista mogli dokončno opraviti s cehovstvom, s tem reliktom preteklosti. Pobuda za opustitev cehovske organiziranosti je morala kljub državnemu diktatu priti od spodaj. Konec cehov je precej bolj od formalnih posegov države sprožilo razkrajanje medsebojnih odnosov med člani. Kljub temu pa so nekatera združenja vztrajala še dolgo po letu 1860, ko jih je novi obrtni red preobrazil v moderne stanovske grupacije.

Andrej Studen

O t o L u t h a r, A l e n k a K o r e n (*urejevalka gradiva*), O žalosti niti besede; *Uvod v kulturno zgodovino vélike vojne*; Založba ZRC, Ljubljana 2000, 211 strani

---

Delo Ota Lutharja, ki si je naslov sposodilo pri eni izmed številnih angleških domoljubnih popevcic iz časa 1. svetovne vojne, je razdeljeno na dva dopolnjujoča se vsebinska sklopa. Prvi del je kulturno-zgodovinska primerjalna študija o zgodovinskih, umetniških in stvarnih interpretacijah grozot 1. svetovne vojne, drugi del pa komentiran prepis vojnega dnevnika podčastnika Cirila Prestorja.

Svet je pred letom 1914 še poznal mir, ki so ga sicer resda motila manjša vrenja, po letu 1918 pa je celo takšen mir le iluzija in retoričen okrasek populistov. Leta 1914 se je v poguben spopad zapletel dejansko ves planet, Evropa je dobila vojno prvič po nekaj desetletjih na svoj prag. Trčile so vojske Evrope, Azije, Afrike in Amerike. Spopad, začel leta 1914, je bil dejansko triumf vojaške družbe, ki se je razvila s prehodom plačanske novoveške "vojske" v domačo, pretežno iz nabornikov in rezervistov sestavljeno oboroženo silo. Prav s sodelovanjem "vseh" je ta vojna prerasla skorajda herojsko-mitski aseptični spopad vojskovodij in potonila v blatu, krvi, solzah in krikih. In če gre za vojno vseh proti vsem, je treba podžgati tudi ljudi, ki so sicer ostali zunaj jarkov, za funkcioniranje države v vojni pa so bili "neogibno potrebni". Vojna je rodila propagando - dejavnost, ki je z demoniziranjem sovraga in glorifikacijo svojih pravičnih vojnih ciljev mobilizirala milijone in milijone delovnih rok in predanih src. Daleč od idilične slike vojne kot visoke pesmi samožrtvovanja pa je prežala prava krvava orgija groze in brezupa.

Uvod nas polagoma seznanja z veliko vojno kot najbolj nespametno in najbolj cinično vojno vseh časov, ki je z globoko, neopisljivo grozo prežela na milijone neposredno udeleženih. Tisoči med njimi so svoj obup zlili na papir - kot mala, intimna pričevanja zase, za starše, nekateri pa tudi za abstraktne bodoče generacije, ki naj bi jim tovrstna poročila in svarila za vekomaj priskutila pobijanje in umiranje za svetle ideale. Vrednosti teh skromnih zapisov krvave resničnosti v letih 1914-18 se zgodovinska stroka zaveda žal šele v zadnjem času. Dolgo potem,